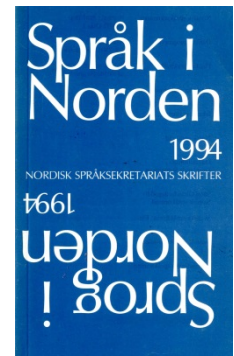

Sprog i Norden

Titel: Du ska ente skjøtte stegan
Forfatter: Atle Næss
Kilde: Sprog i Norden, 1994, s. 76-83
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Du ska ente skjøtte stegan*

Av Atle Næss

Sommeren 1992 var jeg på Nord-Island. Der besøkte vi selv-sagt den gamle prestegården Glaumbær, ikke så langt fra Sauðárkrúrkur, der de tradisjonelle torvhusene nå er museum. Blant små og store gjenstander var det særlig én som talte til fantasien. Det var skallet av et lite krepsdyr, som der i traktene visstnok gikk under navnet «ønskebjørn». Dyret var en parasitt, det sugde seg fast i selens skinn, om jeg ikke husker feil. Til dette dyret knyttet det seg en folkelig forestilling – derav navnet: hvis man la det inn på tunga og deretter uttalte et ønske, ville det gå i oppfyllelse. Prisen var naturligvis at dyret høyst sannsynlig ville suge seg godt fast i munnhulen ...

Den store litteraturen handler grovt sagt om de store eksistensielle spørsmål, de som stadig må stilles på nytt, og som vi derfor kaller evige og allmenne. Men det allmenne er slett ikke abstrakt. Eksistensen er bundet til en fysisk og kulturell virkelighet. Den har sine jordiske koordinater: fødested, barndom, landskap, skikker, språk. Tenk på de virkelig store diktverk i nordisk litteratur: Hvordan Njåls saga får farge, lukt og smak av lange rideturer over lavamarkene, lokale juridiske tjuvtriks og en særegen folkelig replikkunst. Eller hvordan Kalevalas episke kamper mellom livets og dødens krefter forankres i båtferder, kantelespill, elgjakt på ski, saunabad.

Hvis jeg skulle ha skrevet en historisk roman fra Nord-Island (jeg lover helt sikkert å la det være), ville jeg nettopp lett etter sånne detaljer som ønskebjørnen. Den er et eksempel på en universell tenkemåte, magi, troen på at menneskets omstendigheter til en viss grad kan bringes under kontroll ved hjelp av spesielle handlinger. Men ønskebjørnen representerer samtidig en forankring til en helt konkret, sansbar virkelighet, en presist utformet erfaringsbakgrunn, som *også* må være til stede om ikke diktverket skal bli blekt og blast.

Det ville være tøv å kalle Njålas eller Kalevalas diktere for

---

*Kåseri holdt på det nordiske språkmøtet 1993.

«provinsforfattere» i den lett nedsettende betydning som denne betegnelsen oftest har, i alle fall på norsk. En forfatters spennvidde avhenger ikke av den geografiske bakgrunn hun eller han skildrer. Som en annen, temmelig urban skribent har sagt (Lars Gustafsson): Livet är något som levs på mycket små ställen.

For temmelig nøyaktig et år siden hadde jeg gleden av å delta på et nordisk forfatterseminar på det vakre Biskops-Arnö ved Mälaren, der temaet visstnok var «å belyse hvordan den diktning som hører hjemme i den postmoderne bevissthet preges av det regionale». – Jeg sier visstnok, for dette var i utpreget grad enda ett av disse seminarene hvor man etterpå erklærer at det sosiale utbyttet var større enn det faglige. Men i alle fall er jeg helt sikker på at det overhodet ikke lyktes å klarlegge forholdet mellom modernitet, evt. postmodernitet og regional erfaring.

Det interessante eller symptomatiske er at problemet ble stilt opp, akkurat nå. Den underliggende premiss er selvsagt at det er *konflikt* eller en spenning her – at det slår gnister når den regionale bevissthet støter sammen med noe annet, f.eks. den moderne internasjonale medieverden. For det er et faktum at denne spenningen gjenfinnes i svært mye av den mer interessante moderne nordiske litteraturen. Man kan plukke navn nesten uten å tenke seg om – la meg nevne Fríða Sigurðardóttir, Per Olov Enquist og Roy Jacobsen som tre framstående eksempler. Det henger så vidt jeg kan skjønne sammen med at de nordiske kulturene ennå ikke i egentlig forstand er urbane kulturer; at svært mange mennesker fremdeles har en intim tilhørighet til et mindre sted, der de har høstet de første og mest grunnleggende eksistensielle erfaringene sine.

Litteratur oppstår oftest av konflikter og problemer. Den trygge, fornøyde og tilfredse person lever nok et godt liv, men vedkommende blir trolig sjelden noen god forfatter. Derfor er nettopp denne prosessen, konflikten mellom tradisjon og modernitet, en prosess som er smertelig og frigjørende på samme tid, såpass sentral i moderne nordisk litteratur, tror jeg. Vi er ennå mange som har stått med ett bein i et lite, tett og lukket samfunn, preget av tradisjonelle protestantiske verdier, gjerne med mer eller mindre pietistisk farge, og av sneversynt skepsis mot det som var nytt eller fremmed – og løftet det andre til et

kjempeskritt mot høyere utdanning, internasjonal kultur og moderne skepsis til alt som var tradisjonelt.

Den opplagte faren for provinsforfatteren – ordet brukt i ren deskriptiv mening – er å lukke øynene for den ene eller den andre av disse polene. Det vanligste er kanskje at man postulerer barndommens enhet som det enegyldig positive; opphøyer naturen, slektssammenhengen, den ureflekterte religiøsiteten eller den intime oversikten i den lille lokale verden til det eneste som har virkelig verdi; kort sagt at man blir værende i barndommens verden, i barndommens språk. Da risikerer man virkelig å bli provinsforfatter i den nedsettende betydningen. – Men heller ikke den ureflekterte beundringen for alt som kommer utenfra, er sjelden, og den er på sitt vis like provinsiell. I alle fall er den noe av det norske som finnes, den mentaliteten som går ut på at alt norsk er lokalt, enfoldig og dermed mindreverdig. Det finnes en spesiell sjargong i norsk kulturliv, med et visst tyngdepunkt i vår store konservative avis, som utmerker seg ved at adjektivet «europeisk» er en absolutt superlativ, uttrykk for den høyeste ros en nordmann kan få: Dette er en europeisk roman. (En annen lingvistisk eiendommelighet i disse kretser er forresten at man bruker de *tyske* navn på europeiske byer: man taler om Prag og Råmm.)

Nei, visst er barndommens språk et medium for helt grunnleggende livserfaringer. Men forfatterens oppgave må jo være å gjøre sine erfaringer allment gjenkjennelige og fortolke dem. Til en sånn prosess kreves en helt annen oversikt. Det kreves kunnskaper som går ut over det umiddelbart registrerbare, fatterbare. De grunnleggende erfaringene er litteraturens humus-skipt. Men som alle som dyrker noe vet, må jordsmonnet stadig gjødsles og bearbeides, ellers blir høstens avling bare en bleik og vissen utgave av fjorårets. Forfatteren må beherske andre språk – i alle betydninger av ordet «språk».

Som tittel på dette kåseriet har jeg brukt en setning som jeg har skjønt ikke er umiddelbart forståelig – det dreier seg om verbet «skjøtte». Og jeg som trodde norske dialekter var så gjennområlet at det ikke fantes så mye som skyggen av et bøyningmorfem som hadde kommet seg unna maskene! Kanskje mine barndomstrakter er en slags lingvistikkens variant av

Smutthullet, der det fremdeles kan drives fri fangst. Ordet må ha hatt en nokså vid utbredelse i indre Østfold. Selv har jeg det fra Eidsberg, men jeg vet at det ble brukt i Askim, det skulle følgende anekdote som blir fortalt i en gammel Askimfamilie vise: En gang mot slutten av forrige århundre skulle den unge Anna gifte seg med sin Johan. Men under de første forsiktede ekteskapelige tilnærmelser på bryllupsnatta reagerte bruden bestemt og forurettet: *dette* skulle hun ikke ha noe av! Det gikk ikke bedre enn at hun resolutt forlot brudesenga og gikk ut på tunet. Brudgommen kom t uslende etter og ropte forsiktig: «Kom og legg dæ igjen 'a, Anna! Jæ ska ente skjøtte dæ!» (Hun som fortalte meg anekdoten, føyde til at paret etter hvert fikk seks barn.)

Ordet betyr altså noe i retning av å tukle med, røre et eller annet man ikke har noe med, og det ligger vel i sakens natur at det ble mye brukt til barn. For meg personlig har det en avgjort affeksjonsverdi, så å si, ettersom det forekommer i den første ytringen jeg kom med som er belagt i familiekildene. Historien har som familiehistorier flest flere varianter, men den skulle lyde noenlunde som følger: Jeg bodde sammen med foreldrene og besteforeldrene mine rett utenfor Mysen. Jeg pleide å leke i hagen, og hadde denne dagen fått streng beskjed om ikke å røre en stige som lå der. Den tilhørte en maler. Så da maleren kom for å ta sin egen stige i bruk, protesterte jeg på det kraftigste ved å gjenta overfor ham det forbudet jeg selv hadde fått innprentet: «Du ska ente skjøtte stegan, den er manns!»

Denne ene setningen på indre østfold-dialekt får en hel verden til å folde seg ut for meg: en verden gjennomsyret av trygghet, av nesten håndgripelig intimitet som så å si bunnfeller seg i den trauste uttrykksmåten. Maleren er den første representanten for noe fremmed, i en verden der alt som heter forbud og påbud – kort sagt hele moralsystemet – er tindrende klart og gjennomsigtig, begrunnet i et selvfølgelig og hensiktsmessig hierarki der Gud tronte på toppen. Min morfar var gartner, og assosiasjonene til Edens hage er nesten ikke til å unngå. Det er umulig ikke med en del av seg selv å savne en slik tilstand. Men det er også nokså opplagt å reflektere over begrensningene i den – *virkelig* å ønske seg tilbake ville være den rene, uforfalskede regresjon.

Førstespråket, morsmålet i egentlig forstand, er grunnleggende som selve barndommen – det *er* jo denne barndommen. Men barndommens og den snevre familiekretsens erfaringer er begrensede. Det kan riktignok virke som en utopisk lykke å forbli i barndommen, og noen setter tilsynelatende mye inn på det. Likevel er det en stor utfordring, en stor lykke, at det alltid finnes noen som snakker fremmede språk, som har et reservoar av andre erfaringer. Det fremmede språket kan være morsmålet i andre varianter, i sin litterære, skriftspråkspregede form – eller det kan være virkelig *fremmede* språk.

Glaumbær er jo ikke bare en tilfeldig bortgjemt prestegård på Nordlandet med bevarte kuriositeter à la ønskebjørnen. Gårdens første eier, på 1000-tallet, var en kvinne ved navn Guðríður Þorbjarnardóttir. Guðríður var en høyst bemerkelsesverdige person. Hun hadde vært i Vinland, hvis vi ellers kan tro sagaen, ja, til og med født en sønn der, nokså sikkert det første europeiske barn som ble født på det amerikanske kontinent. Og på sine gamle dager drog hun ut på en pilegrimsferd i en annen retning – til Roma. Kanskje var den gamle kvinnen på Glaumbær den mest bereiste kvinne i verden i sitt århundre. Hun hadde i alle fall et enestående reservoar av det vi med en moderne term ville kalle internasjonale erfaringer.

Da jeg kom hjem fra Island i fjor sommer, lå ei bok jeg hadde bestilt og ventet på meg, skrevet av en av de minst provinsielle nordiske forfattere jeg kan tenke meg, den altfor tidlig døde dansken Hans Jørgen Nielsen. Det var hans siste bok, det lange essayet *Den fraktale boogie*. Boka argumenterer skarpsindig og lidenskapelig for en posisjon som nærmest må kalles postmoderne. Den drøfter de forskjellige interessante tolkninger av de siste års merkelige nyvinninger innenfor naturvitenskapene, men holder steinhardt på det standpunkt at ingen tolkningsramme kan få overgripende funksjon – han avviser altså alle forsøk på å utlede en sammenhengende filosofi på grunnlag av f.eks. kvantemekanikken eller fraktalgeometrien. Dette ville jo være en av de berømte og forkastelige «store fortellinger». «Der gives ingen helhedsforståelse», skriver Nielsen. «Kun erkendelsesernes kludeteppe».

Morsmålet, barndomsspråket er nettopp helhetsforståelsens

språk, der løsningene framstår som naturgitte fordi de vokser ut av en sammenheng. Du ska ente skjøtte stegan – fordi morfar har sagt det, og morfar eier huset, morfar er snill og bortimot allmektig og står dessuten i nær og intim kontakt med Gud. Det kunne man høre på den hverdagslige tonen han brukte når han bad bordbønn. Han kommuniserte virkelig med Gud på trygg dialekt, uten å måtte stase talen opp med lånte skriftspråklige formler.

Men med nye opplevelser kommer relativiseringen, med skriftspråket, med de fremmede språkene. Helhetsforståelsen blir i beste fall problematisk.

For meg som forfatter er denne erfaringen samtidig noe begrensende som man må komme ut over *og* noe fundamentalt viktig som man må holde fast på. Jeg kan ikke skrive bøker på mine besteforeldres enkle, troskyldige landsens kristendom – men heller ikke avvise at jeg har opplevd den som en konsekvent og trygg tilnærming til de grunnleggende spørsmål. Her er det da en konflikt, men som sagt ernærer litteraturen seg av konflikter.

Jeg tror altså at vi som suger næring av en provinsiell erfaring, av et rotekte, men begrenset *morsmål*, ikke skal skamme oss over det eller skjule det. Jeg tror vi skal insistere på dette språkets gyldighet, på disse erfaringenes relevans – men nettopp som en «klud» eller en lapp i det store, brokete tepet av erkjennelse. Den som bærer en eller annen form for ønskebjørn i sin bagasje, en eller annen magisk erfaring som er knyttet til det lokale, til en barndom, til den begynnende orienteringen i verden, har kanskje ikke så dårlig utgangspunkt verken som forfatter eller som menneske. Men i alle fall forfatteryrket er ubarmhjertig – og noe av det samme gjelder vel i mindre radikal form for tilværelsen som sådan: Når man har funnet en form, et språk som man mener å beherske, er det sannsynligvis et signal om at man bør kaste det vekk. I alle fall må det stadig skjerpes i møtet med andres erfaringer og erkjennelser.

Å skrive skjønnlitteratur er et arbeid med form. Formen er identisk med språket i vid forstand – formen *er* jo språk, siden det ikke går an å «forme» noe som helst i en skjønnlitterær tekst uten å kle det i språk. Det kan virke esoterisk, kanskje

livsfjernt, å bruke mye av livet sitt på å beskjeftige seg med litterær form. Men jeg tror jo at forfatterens formproblemer er en slags konkretisering – eller kanskje heller *språkliggjøring* – av allmenne livsproblemer; altså at vanskelighetene med å finne en litterær form er en gjenspeiling av vanskeligheter utenfor bøkens verden, av eksistensiell eller samfunnsskapt natur. Hvis det ikke var slik, var det neppe bryet verd å beskjeftige seg med sånt.

Jeg tror følgelig at det jeg som forfatter sliter med akkurat nå, er et form- og språkproblem som peker ut over det konkrete arbeidet med en bestemt roman: Å beskrive og fastholde sammenstøtet mellom det provinsielle og det moderne, mellom morsmålet og skriftspråket, barndommens trygge begrensning og modernitetens risikable lappeteppe. Å finne balansen mellom innlevelse og avstand når det gjelder å skildre dette sammenstøtet, avveiiingen mellom fascinasjon og kjølig betraktning. Å gi dette sammenstøtet et polyfont uttrykk, å la disse forskjellige språkene klinge sammen, på en måte som ikke gjør det ene mer gyldig enn det andre.

Hvis jeg har noe rett i at dette ikke bare er et snevert forfatter-faglig problem, dreier det seg vel til sjuende og sist om identitet. Barnets verden *er* magisk og den nedfeller seg som en grunnleggende del av den skjøre, nokså tvilsomme konstruksjon vi kaller personligheten. Og visst skal en ta vare på dette grunnlaget, ikke minst det språklige, kjempe for det, stå fast på det. – Vi fra Norden hører fra gammelt av til den øldrikkende delen av det europeiske kontinentet, det er en del av vår urgamle kulturelle arv og bakgrunn, enten man måtte like det eller ei. Det er nedfelt i språket: Vindrikkerne i sør har vel lånt vårt gamle ord *bjør* i i former som *bière* og *birra*, på samme måten som vi har lånt deres ord *vin*. Og jeg må jo innrømme at meg smaker et øl mye bedre når det så å si *vedstår* seg sin provinsielle identitet – altså når det heter *Egils bjør* eller *Lapin kulta*. Når jeg derimot blir budt på et produkt som kalles *Pripps Black Gold*, blir jeg betydelig mer skeptisk.

For det er jo ved å være oss selv at vi har noe å tilføre en større kultur, for eksempel den europeiske, ikke ved å være halvamerikanere eller reservetyskere. Det er ved å la vår egen-

art konfronteres med det fremmede, finne balansen mellom blindt å tviholde på denne egenarten og viljeløst gi avkall på den, at vi kan bidra med noe. Siden jeg var innom øl, får jeg slutte med et eksempel fra vinens verden. Da må jeg riktignok utenfor Norden, men kan så vidt holde meg innenfor det germanske området:

Før i tida gikk luxemburgsk vin anonymt opp i produksjonen av billig tysk sekt. Men så skjedde det noe med de gode luxemburgske vinbønder langs Mosel: De begynte å rendyrke vinens lokale særpreg, så å si dens *lëtzebuergesch'e* opphav. Kanskje hadde det en sammenheng med bevegelsen for å høyne statusen til *lëtzebuergesch* til noe i nærheten av et nasjonalspråk, jeg vet ikke. Men resultatet ble i alle fall en distinkt hvitvin, med sitt tydelig lokale særpreg. Og nettopp gjennom å framheve dette lokale er den blitt et selvstendig bidrag til den europeiske vinkulturen.

Jeg stikker høyst figurlig ønskebjørnen i min munn og ønsker at våre grunnleggende nordiske erfaringer, de som er knyttet til våre morsmål, fremdeles må få en plass i erkjennelsenes lappeteppe.